

KÁMEN POMAZÁNÍ PŘI KALVÁRSKÉM VRCHU V JAROMĚŘICÍCH U JEVÍČKA

Tomáš ŘEPA

Náhrobek nebo Kámen pomazání?

„A šli jsme na západ od schodův osmnácte krokův vzdáli, až jsme proti dveřům kostela, jimiž jsme puštěni byli, přišli, a spatřili jsme místo na zemi dlážené černým a bílým mramorem, jakoby tu hrob býti měl. Gvardian ukazoval nám na ně, vypravujíc, že jsou Josef z Arimatie a Nikodém tělo páně s kříže sňavše, mastmi vonnými z aloěs etc. mazali, a v plátno čisté obvinuše, do hrobu položili, Joh. 19.“¹⁾ Takto během své cesty po Palestině v roce 1598 popsal Kryštof Harant, autor uvedeného textu, svůj dojem, když poprvé spatřil Kámen pomazání. Kamenná deska umístěná v jeruzalémském chrámu Božího hrobu naproti hlavnímu vchodu, jedno z nejdůležitějších zastavení křesťanských poutníků, mu připomínala náhrobek. Podobně vnímají kamennou desku s mříží usazenou před poutní kostel Povýšení sv. Kříže návštěvníci kalvárského areálu v Jaroměřicích u Jevíčka. I tam se pod domnělým hrobem skrývá Kámen pomazání – v tomto případě jako barokní kopie zmíněné jeruzalémské předlohy.

Následující text, rozdělený do dvou prolínajících se celků, má za cíl otevřít opomíjené téma přenosu Kamene pomazání do českého prostředí exteriérových křížových cest v baroku.²⁾ V prvním celku se podrobněji zastavíme u historie a ikonografie jeruzalémské kamenné desky, v českých odborných textech neznámých, a reflektovat budeme obrazové a textové zdroje, které měly vliv na její dobové poznání. V druhém celku přiblížíme historii jaroměřického Kamene pomazání, vazby mezi ním jako kopií a jeruzalémskou předlohou a uvedeme ikonografické a liturgické souvislosti vztahené k celému poutnímu areálu.

1) Kryštof HARANT, *Cesta z Království českého do Benátek*, I. díl, Praha 1854, s. 183.

2) Tomáš ŘEPA, *Křížové cesty v období baroka v českých zemích*, disertační práce, FF UP, Olomouc 2020.

Obr. 1: Jaroměřice u Jevíčka, Kámen pomazání, foto Tomáš Řepa 2019.

Kámen pomazání v Jeruzalémě – výběr z literatury

Odborná literatura se tématu jeruzalémského Kamene pomazání dotýká v několika rovinách. Jsou to především jeho historie a ikonografie zasazené jak do byzantského, tak západokřesťanského kulturního okruhu. Ač se jedná o téma rozprostřené do více oblastí badatelského zájmu, literatura, která se k němu vztahuje přímo, není bohatá. *Lexikon der christlichen Ikonographie* samostatné heslo *Salbstein*, případně *Salbungsstein* nezná. Kámen pomazání je zmíněn pouze v rámci krátkého hesla *Salbung Jesu*.³⁾ Jeden z prvních příspěvků věnující se otázce ikonografie přinesla v roce 1958 Mary Ann GRAEVE.⁴⁾ Na příkladu Caravaggiova obrazu Ukládání do hrobu pro římský kostel Santa Maria in Vallicella hledala zdroje ikonografie na pomezí uvedené scény a Oplakávání Krista. Na pozadí historických souvislostí jej shledala jako relikvii odkazující shodně jak na mariánskou, tak na Kristovu úctu. Historické pozadí Kamene pomazání jako relativně

3) Joachim POESCHKE, *Salbung Jesu*, in: Katja Laske – Oskar Holl (red.), *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, IV, Freiburg im Breisgan 1972, s. 14.

4) Mary Ann GRAEVE, *The Stone of Unction in Caravaggio's Painting for the Chiesa Nuova*, *Art Bulletin*, vol. 40, 1958, no. 3, s. 223–238.

nového prvku v sakrálním prostoru chrámu Božího hrobu v rámci františkánské imaginace řešila ve své studii Yamit Rachman-Schrire.⁵⁾ Vedle vývoje jeho zobrazení ve středověkých cestopisech a ve františkánské kultuře se autorka hlouběji věnovala ikonografickým vazbám totožné relikvie vystavené v Konstantinopoli a jejímu významu prostřednictvím středověké materializace. Na byzantskou relikvii se podrobněji soustředil Ivan Drpić.⁶⁾ Jeho text se zaměřil na ideologické postavení Kamene pomazání v byzantské devoční kultuře 12. století, a to ve smyslu relikvie držené císařem Manuelem I. Komnenem. K jeruzalémskému Kamenu pomazání se bezprostředně vztahuje téma tzv. *ornamenta* – zdobné mříže z Giambolognovy dílny. Základní statí uvádějící do problematiky bylo *Ein Bronzepalioetto von Giovanni da Bologna in Jerusalem* Fritze Kriegbauma vydané v roce 1927.⁷⁾ O téměř 50 let později v roce 1970 text podrobněji revidoval Avraham Ronen.⁸⁾ Zatím poslední studií k tématu je disertační práce Shanon Pritchard z roku 2010. V ní se autorka mimo jiné soustředila na pozadí a záměr objednávky Ferdinanda I. Medici vedoucí ke snaze o fyzické a vizuální opakování sakrálního prostoru.⁹⁾

Z Jeruzaléma do Efesu a zpět

Podle Janova evangelia si Josef z Arimatie vyžádal od Piláta Kristovo tělo, aby jej pomazané připravil k pohřbu: „*Tedy vzali tělo Ježíšovo, a obvinuli je prostěradly s těmi vonnými věcmi, jakž obyčej jest Židům se pochovávatí...*“ (Jan 19:40). V Janově ani v synoptických evangeliích se dále nedozvídáme, zdali bylo Ježíšovo tělo při tomto aktu položeno na kamennou desku. Nový Zákon Kámen pomazání nezná a nejínan je tomu i u novozákonních apokryfů. Nejstarší známé písemné zmínky o jeho existenci se

5) Yamit RACHMAN-SCHRIRE, *Christ's unction and the material realization of a stone in Jerusalem*, in: Bianca Kühnel – Renana Bartal (edd.), *Natural Materials of the Holy Land and the Visual Translation of Place, 500–1500*, Farnham 2017, s. 216–229.

6) Ivan DRPIĆ, *Manuel Komnenos and the Stone of Unction*, *Byzantine and Modern Greek Studies* 43 (1), 2019, s. 60–82.

7) Fritz KRIEGBAUM, *Ein Bronzepalioetto von Giovanni da Bologna in Jerusalem*, *Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen*, Bd. 48, 1927, s. 43–52.

8) Avraham RONEN, *Portigiani's bronze "Ornamento" in the church of the Holy Sepulchre, Jerusalem*, *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, Bd. 14, H. 4, 1970, s. 415–442.

9) Shannon PRITCHARD, *Giambologna's Bronze Pictures: the Narrative reliefs for Ferdinando I de' Medici and the post-tridentine Paragone*, dissertation, University of Georgia, Athens 2010.

datují až do 10. století, a to v byzantském prostředí. Ve svém spise *S Maria Planctus* z roku 965 hagiograf Symeon Metaphrast zachytil Pannu Marii nařikající nad Kristovým tělem položeným na kameni.¹⁰ Více přiblížil historik Niketos Chóniat (po 1155–1217) v životopise císaře Manuela Komnena I. (1118–1180), který sepsal na počátku 13. století. Podle něj měl císař nechat kámen v roce 1169 převést na lodi do Konstantinopole z Efesu, kde byl pravděpodobně umístěn v kostele sv. Jana Křtitele. Z přístavu Bucoleon jej pak císař sám přenesl na svých ramenech do císařské kaple Panny Marie z Faru (*Theotoks Faros*),¹¹ v níž byzantští vládci soustředili jednu z největších sbírek Kristových relikvií ve městě. Po smrti císaře byl kámen, zpracovaný z horniny zvané *breccia corallina*, uložen vedle císařova hrobu v chrámu Pantokratora.¹² Podle řeckého kronikáře Jana Kinnama (po 1143 – po 1195) význam relikvie, považované za vůbec poslední Kristovu relikvii dovezenou do Konstantinopole, zesilovaly slzy Panny Marie, jež na něm měly ulpět. Dle jeho výkladu kámen v Efesu nechala Máří Magdaléna na své cestě do Říma, kde měla v úmyslu před Tiberiem žalovat Piláta a židy z Kristovy smrti.¹³ Poté co v roce 1453 osmanská vojska dobyla Konstantinopol, se další zprávy o relikvii ztrácejí.¹⁴

Kámen pomazání má i svůj latinský výklad. V bazilice vystavěné císařem Konstantinem (kolem 270–337) na místě nalezeného Kristova hrobu a svěcené v roce 335 se Kámen pomazání nenacházel. To potvrzuje i svědectví poutnice Egerie, která podrobně zachytila liturgické obřady konané v chrámu padesát let po jeho vysvěcení.¹⁵ Na scénu samotného pomazání se však v chrámu poukazovalo. Svědčí o tom jedna z prvních zpráv, kterou přinesl poutník Saewulf, jež navštívil Levantu v letech 1102–1103.¹⁶

10) M. A. GRAEVE, *The Stone of Uncion in Caravaggio's Painting for the Chiesa Nuova*, s. 228; Tyto texty pravděpodobně měly vliv na křesťanské umění, které na zmínky o kamenné desce reaguje až od 11. století, viz J. POESCHKE, *Salbung Jesu*, s. 14.

11) I. DRPIĆ, *Manuel Komnenos and the Stone of Uncion*, s. 74; Nicodémův text oživil na počátku 17. století německý jezuita Jakub Gretser (1562–1625), viz Jakub GRETSEK, *De Cruce Christi*, I, Ingolstadt 1607, s. 118.

12) M. A. GRAEVE, *The Stone of Uncion in Caravaggio's Painting for the Chiesa Nuova*, s. 228; Tamtéž, I. DRPIĆ, s. 68.

13) Tamtéž, M. A. GRAEVE, s. 228.

14) I. DRPIĆ, *Manuel Komnenos and the Stone of Uncion*, s. 65.

15) Marcela HEJTMANOVÁ, *Itinerarium Egeriae, Putování Egerino*, České Budějovice 1999, s. 105–161.

16) Amédée de ZEDELGEM – Amilcare BARBERO (edd.), *Saggio storico sulla devozione alla via crucis*, Bergamo 2004, s. 70.

Podle něj ji představovala kaple sv. Marie¹⁷⁾ situovaná do těsné blízkosti Kalvárie.¹⁸⁾ Konkrétnější nebyl ani o šedesát let později Jan z Würzburgu. Zmínil pouze, a to na základě obecného tvrzení místních, že Krista pomazali na stejném místě, kde je střed světa a kde se Marie setkala s Kristem zahradníkem.¹⁹⁾ Tyto i pozdější zprávy sice prokazují povědomí o scéně, ale ne již přítomnost samotného kamene. Až dominikán Ricoldo de Monte Crucis (kolem 1243–1320) v knize *Liber peregrinationis*, kterou sepsal po návratu ze Svaté země v roce 1288, uvedl, že Kámen pomazání v chrámu spatřil.²⁰⁾ Ani z jeho popisu se ovšem nedozvídáme nic o umístění a tvaru. Zpřesnění lokace, kde se kámen dnes nalézá, tj. naproti hlavnímu vstupu do chrámu v jižním transeptu, mezi Kalvárií a Božím hrobem, přinesly až cestopisy z 20.–30. let 14. století. Ve stejné době pak Antonio z Cremony po své cestě vykonané v letech 1327–1330 již hovořil o desce z kamene.²¹⁾ Od roku 1335 se uvedený tvar začal v cestopisech zmiňovat pravidelně.²²⁾ Shodou okolností se do této doby klade počátek stálých aktivit františkánského řádu při chrámu Boží hrobu. Františkány v Levantě podporoval neapolský král Robert I. (1276–1343) s chotí Sanchou Mallorskou (1285–1345). Na základě politických jednání se sultánem An-Násir Muhammadem (1284–1341) v letech 1332–1333 se jim mimo jiné podařilo

17) Kaple sv. Marie byla založena nejspíše až po roce 614 během obnov chrámu Božího hrobu poničeném perským útokem. Jedná se pravděpodobně o kapli, kterou zobrazil Arculf v 7. století a po něm o dvě století později Adomnán v *De locis sanctis*.

18) Canon BROWNLOW (překl.), *Saewulf, An Account of the Pilgrimage of Saewulf to Jerusalem and the Holy Land*, London 1892, s. 12, 14a; Melchior de VOGÜE, *Les églises de la Terre Sainte*, Paris 1860, s. 154b; Martin BIDDLE, *The Tomb of Christ*, Phoenix Mill 2000, s. 67. Badatelé se neshodují, kde přesně kaple stála. Například v doprovodných půdorysech Saewulfova cestopisu v překladu Canona Brownlowa je mariánská kaple zakreslena jižně od Golgoty. Melchior de Vogüe obvod kaple opisuje kolem kamene v místech, kde stojí dnes. Biddle ji ve své rekonstrukci neuvádí.

19) John of WÜRZBURG, *Description of the Holy Land*, London 1890, s. 34.

20) Johann Christian Moritz LAURENT (ed.), *Peregrinatores Medii Aevi Quattuor*, Leipzig 1864, s. 112; Y. RACHMAN-SCHRIRE, *Christ's unction and the material realization of a stone in Jerusalem*, s. 220. – Ricoldo de Monte Crucis měl takto popsat pouze jeden z oltářů v chóru, ne Kámen pomazání jako takový.

21) Tamtéž, Y. RACHMAN-SCHRIRE, s. 220.

22) Tamtéž, s. 220. Nelze přijmout starší hypotézy, že Kámen pomazání umístili do chrámu Božího hrobu křižáci po dobytí Jeruzaléma v roce 1099, viz George JEFFERY, *A Brief description of the Holy Sepulchre Jerusalem and other christian churches in the holy city*, Cambridge 1919, s. 108.

získat pro řeholníky správu nad vybranými svatými místy v chrámu. Papež Klement VI. (kolem 1290–1342) mezi nimi potvrdil i Kámen pomazání. Díky papežské podpoře se řád oficiálně etabloval v nejdůležitějším chrámu křesťanů. Podpůrným symbolem tohoto aktu se stal právě Kámen pomazání, který v té době jako nové pašijové zastavení bratři založili.²³⁾

Relikvie se v Jeruzalémě objevila bez přímé fyzické souvislosti s konstantinopolskou. Zatímco význam a historický obsah byzantské desky tkví ve fyzickém přenosu (Marie Magdaléna, císař Komnenos I.), jeruzalémská od ní přebírá její tradici a rozvinutou ikonografii získanou nejen v byzantském, ale i, jak uvidíme dále, v západokřesťanském (františkánském) prostředí.²⁴⁾

I když se byzantská deska po dobytí Konstantinopole vytratila z církevního dění, ještě na počátku 17. století ji kvardián a pozdější definitor a prokurátor františkánů Francesco Quaresmi (1583–1650) odmítal jako nepravou, neboť Kristovo tělo bylo položeno na skalní podloží a ne na kámen.²⁵⁾ Předpokládal, že místo, Quaresmi přímo hovoří o kameni, bylo včleněno do interiéru během stavebních úprav za Godefroye z Buillonu, prvního krále Jeruzalémského království, a ne za sv. Heleny. Též připomněl, že mramorovou desku nechal na současné místo položit kvardián Bonifác ze Zadaru (kolem 1504–1582), když ji předtím směnil s jakobity za pluvíál.²⁶⁾ Dle očitých svědků tak měl překrýt mozaiku označující místo pomazání, jejíž stáří odhadoval na 1000 let, z důvodu ochrany před nenechavými poutníky.²⁷⁾ I přes mnohé nepřesnosti je Quaresmiho zpráva důležitým dokladem

23) Francesco QUARESMI, *Historica Theologica Terrae Sanctae Elucidatio*, II., Antwerp 1639, s. 493–494; Tamtéž, Y. RACHMAN-SCHRIRE, s. 221.

24) Tamtéž, s. 221.

25) F. QUARESMI, *Historica Theologica Terrae Sanctae Elucidatio*, s. 493.

26) Tamtéž, s. 493–494. Quaresmi barvitě popsal reakci Řeků, se kterými se františkáni často svářeli. Ti si měli u tureckých správců stěžovat, že kámen je původem z Šalamounova chrámu, jak křesťané nazývali mešitu Al-Aksá. Turecký kádí proto bratry nutil desku odstranit, aby ji nakonec opatřil pečeti se zákazem přístupu všech křesťanského vyznání. Kádího však vzápětí postihla nemoc, která odezněla až poté, co *stationes* křesťanům znovu zpřístupnil. Tento výklad doprovází úvodní komentář k novodobému vydání kvardiánova spisu, viz Bonifacio Stephano RAGUSINO, *Liber de Perenni cultu Terrae Sanctae*, Venezia 1875, s. XIV.

27) Quaresmi pravděpodobně za mozaiku považoval šachovnicový rastr středověkého kamene, který je překryt mramorovou deskou. Podoba šachovnicové desky se objevuje v rukopise Niccola di Poggibonsi v roce 1350, viz Y. RACHMAN-SCHRIRE, *Christ's unction and the material realization of a stone in Jerusalem*, s. 217; starší mozaika se zde nenacházela, tu bychom v souvislosti

vzácně zaznamenaného dobového vnímání historie místa. V ní mimo jiné potvrdil, a tato skutečnost byla doposud pouze zdrojem odborných dohadů,²⁸⁾ že deska byla v průběhu doby měněna.

Jeruzalémské ornameto

Od počátku byl Kámen pomazání jako dotýkavá relikvie součástí liturgie chrámu Božího hrobu. Věřící k němu měli volný přístup. Při jejich touze a zvyku odvést si zpět domů pravý suvenýr,²⁹⁾ bylo nutné začít desku chránit. Právě náročný poutní provoz a poškození desky pravděpodobně vedly Bonifáce ze Zadaru k rozhodnutí vyměnit ji za novou. Proto v roce 1587 florentský velkovévoda Ferdinand I. Medici nechal u Giambolgni objednat mříž zvanou „*ornameto*“.³⁰⁾ Původem vlámský sochař ji spolu s dílenskými pomocníky vyzdobil šesti reliéfy s pašijovými výjevy Vztyčení Kříže, Ukřižování, Snesení z kříže, Pomazání, Ukládání do hrobu a Zmrtvýchvstání, které Domenico Portigiani odlil do bronzu.³¹⁾ Hotové dílo, sestávající z čtyř bočnic na půdorysu obdélníka, zdobily, kromě zmíněných reliéfů, čtyři rohové erby rodu zadavatele. Dílo bylo převezeno nejprve do Bologni v roce 1592 a následně do Benátek, kde bylo uloženo ve františkánském klášteře. Až o tři roky později se mříž dostala do Jeruzaléma. Na místě však řeholníci zjistili, že dílo nepasuje na kámen, který je delší. Zprávu o tom podal jeden z bratrů, který odcestoval zpět do Benátek, aby nabídl řešení – kámen osekát. Neopomněl však zdůraznit, že v takovém případě bude nutné povolení, které osmanský správce udělí na základě určité finanční částky.³²⁾ Dle Quaresmiho se však záměr františkánů instalovat

s kamenem pomazání našli v chóru na místě tradovaného středu světa, viz Denys PRINGLE, *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem*, III, Cambridge 2010, s. 36.

28) Tamtéž, Y. RACHMAN-SCHRIRE, s. 225–226.

29) Felix FABRI, *The Book of the Wanderings of Brother Felix Fabri*, vol. II, part I, London 1893, s. 90 – Fabri živě popisuje, jak poutníci, s kterými byl v chrámu, vnašeli dovnitř pod šaty schované železné nástroje. Ráno na místě našli stopy po osekávání na skále Kalvárie, desce v Božím hrobě a Kameni pomazání.

30) Mříž zdobí nápis FERD / MEDICES / MAG / DUX / ETR / PIETATIS / SIGNUM / D. D. / MDLXX / XVIII, Ferdinand I. Medici, Velkovévoda toskánský (Etrurie), jako projev úcty, věnoval dar 1588, viz A. RONEN, *Portigiani's Bronze "Ornameto" in the Church of the Holy Sepulchre, Jerusalem*, s. 428.

31) Anke NAUJOKAT, *Non est hic*, Aachen, 2011, s. 221; Tamtéž, A. RONEN, s. 431. Ferdinand poslal do Svaté země další dary jako stříbrné lampy nebo obraz se scénou Zmrtvýchvstání zavěšený u vstupu do kaple Božího hrobu.

32) Tamtéž, A. RONEN, s. 432. – Ronen si všimá i Quaresmiho vysvětlení, dle něj proti instalaci ostře vystupovali Rekové. Dle nich by mříž zamezila

mříž nesetkal s pochopením řecké církve.³³⁾ Té vadilo, že původně volně přístupný kámen, kterého se věřící při své zbožnosti dotýkali, líbali jej, nebo si na něj lehali, by zůstal přístupný pouze omezeně bez možnosti uctívat jej původním způsobem.³⁴⁾ Ať byl důvod nepřijetí jakýkoliv, velkovévodův dar nebyl na určené místo nikdy osazen. Chrám ale neopustil. Jako horní část jižního latinského oltáře jej i dnes najdeme v kapli Kalvárie. I přesto se, jak uvidíme dále, kolem Kamene pomazání ochranné hrazení instalovalo.

Obr. 2: Jeruzalém, Chrám Božího hrobu, Kámen pomazání 1810, foto Tomáš Řepa 2014.

přístupu věřícím, pro které je kámen důležitý v jejich víře, kdy se jej dotýkají, lehají na něj apod.

33) F. QUARESMI, *Historica Theologica Terrae Sanctae Elucidatio*, s. 495.

34) Mřížovi mělo i politický podtext. Medicejské erby na mříži osazené do blízkosti hrobů latinských králů Jeruzaléma chápala muslimská správa a ostatní církve jako oficiální stvrzení, pod čí ochranou posvátné místo je a na jaké historické období Ferdinand I. navazuje, viz S. PRITCHARD, *Giambologna's Bronze Pictures: the Narrative reliefs for Ferdinando I de' Medici and the post-tridentine Paragones*, s. 135, 189.

V roce 1808 zachvátil chrám velký požár. Při následné rekonstrukci interiéru se původní zastavení zachovalo, o čemž svědčí dodnes patrná středověká vrstva šachovnicového rastru (viz dále). Ta však byla překryta novou kamennou deskou vsazenou do profilovaného ochranného rámu z mramoru.³⁵⁾

Zobrazení Kamene pomazání v dobové literatuře

Původní obvodové hrazení zaniklo po uvedeném požáru a později již nebylo obnoveno. Lze jej i přes jeho absenci rekonstruovat? Literatura o Svaté zemi, ať již v podání evropských cestovatelů nebo hlubších františkánských rozborů, sehrávala důležitou roli při zprostředkování přenosu aktuální podoby svatých míst do evropského prostředí.³⁶⁾ Konkrétní obraz si čtenář vytvářel jak na základě textu, tak zejména díky doprovodným grafikám.

Kámen pomazání mezi pravidelně zobrazovaná místa ale nepatřil. Ač byl součástí hlavního cíle poutníků – chrámu Božího hrobu a důležitým zastavením na pouti, jeho ojedinělý obrazový výskyt měl patrně příčinu v jeho ne příliš atraktivním tvaru. Deska na podlaze chrámu oproti jiným velkým svatyním a stavbám Jeruzaléma, nakonec i etnografickým kuriozitám, čtenáře nemohla vizuálně zaujmout. Proto je nejčastěji zobrazovaná jako součást celkového pohledu na kapli Kalvárie. Výjimku tvoří jeden z jejích nejstarších obrazových záznamů, který podal františkán Niccolò da Poggibonsi. Svůj rukopis *Libro d'oltramare* doplnil kresbou samostatné desky se šachovnicovým rastrem, podle něj ze zeleného porfyru.³⁷⁾ Šachovnicovou podlahu lemující středovou desku převzalo i první tištěné vydání *Viaggio da Venetia al Sancto Sepulchro* z roku 1518. Kniha, přisuzovaná františkánu Pseudo Noé Biancovi, později však identifikovaná jako původní

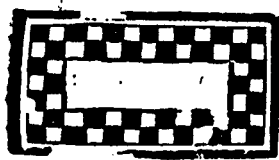
35) Ferdinand BÖHRER, *Von Calvaria zum Grabe der Erlösers*, in: Die Oberösterreich im heiligen Landes, Linz 1901, s. 190. – Kámen pomazání dnes v délce 2,7 m × 1,3 m nese řecký nápis s uvedením letopočtu 1810.

36) Z bohaté převážně zahraniční literatury například: Piotr PASKIEWICZ – Tadeusz ZADROŻNY (edd.), *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Warszawa 1997; Alexei LIDOV (ed.), *New Jerusalem, Hierotopy and Iconography of Sacred Spaces*, Moskva 2009; Renata BARTAL – Hana VORHOLT, *Between Jerusalem and Europe, Essays in Honour of Bianca Kühnel*, Leiden–Boston 2015; Ritsema VAN ECK, *Custodians of Sacred Space, Constructing the Franciscan Holy Land through texts and sacri monti (ca. 1480–1650)*, Amsterdam 2017.

37) Y. RACHMAN-SCHRIRE, *Christ's unction and the material realization of a stone in Jerusalem*, s. 217 – Šachovnicová skladba je dodnes patrná pod kamennou deskou.

Poggibonsiho rukopis,³⁸⁾ definovala podobu kamene minimálně do stavebních úprav Bonifáce ze Zadaru v roce 1555. Před uvedenými úpravami kámen ještě zastihl český měšťan Prefát z Vlkanova: „... právě proti dveřům jest místo dlážené černým, bílým a červeným kamenem mramorem velmi pěkně, zdýlí 22 noh a zšíří okolo 16. V tom místě prostřed jest co nějakou stružkou obzvláštěn ohražené jiné místo zdýlí 10 noh a zšíří 4, též dlážené kamenem rozličné barvy, nad tím visí 8 lamp, které tehdáž hořely. A to míst jest, na kterémžto když tělo Páně s kříže sňali, mastmi namazavše obvinuli v plátno a potom vložili do hrobu.“³⁹⁾

Questa è la Pietra verde dove fù unto il Nostro Signor.
G I E S U S C H R I S T O.

COME tu ti parti dalla prenominata Pietra, e ti volgerai verso Ponente, à qualche dieci passi, vi è vna Capella tutta rotonda, laquale, rileuata in sù dieci colonne, lequali colonne sono di porfido bianco, e rosso, la coperta della detta Capella di sopra è di piombo, & in cima di detta Capella vi è vna finestra grande, e le muraglie delle predette colonne sono

Obr. 3: Noe Bianci, Viaggio da Venetia al S. Sepolcro et al Monte Sinai, Bassano 1705, s. 39.

V roce 1595 vydal starosta henegavského města Ath Jean Zuallart (1541–1634) knižně svou zprávu o cestě do Levanty. Text doprovodil vlastními grafikami, mezi kterými najdeme i celkový (západní) pohled na kalvárskou kapli s patrnou kamennou deskou v popředí.⁴⁰⁾ Dle Zuallarta měla celá podlaha podobu šachovnice s železnou trnoží vysokou jednu stopu. Svatý kámen podle něj měřil 266,4 × 74 cm.⁴¹⁾ Ne příliš podrobný obraz kamenné desky se následně stal jedním z nejméně šířených a citovaných.⁴²⁾

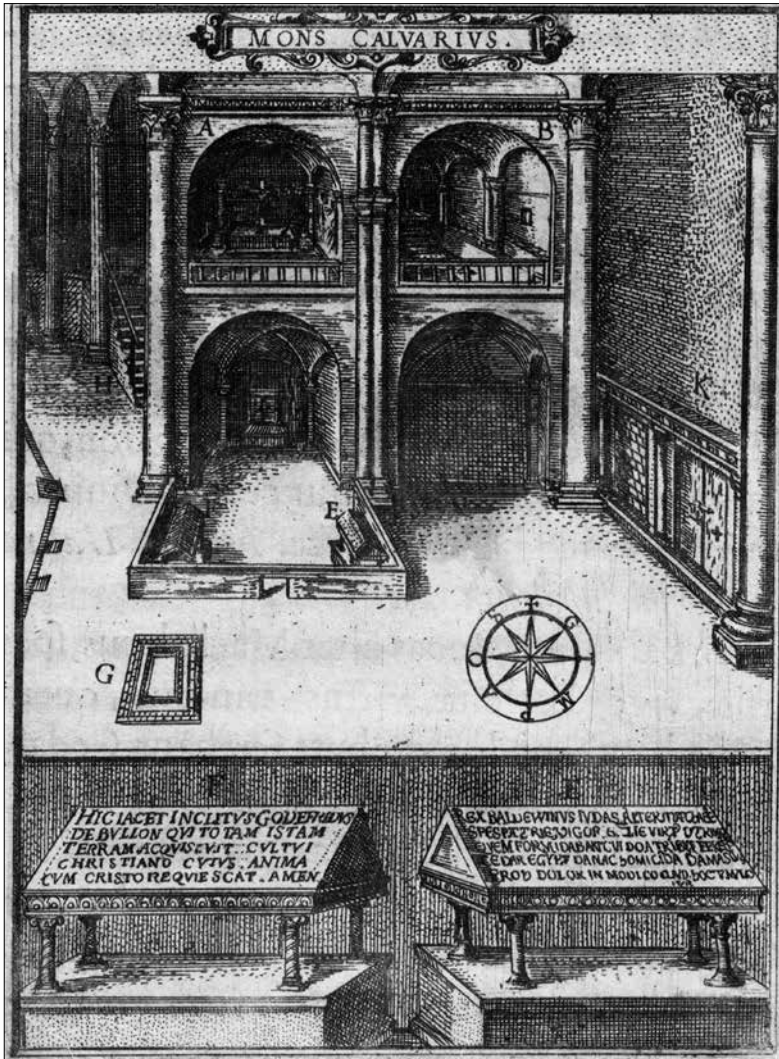
38) Kathryn Blair MOORE, *The Disappearance of an Author and the Emergence of a Genre: Niccolo da Poggibonsi and Pilgrimage Guidebooks between Manuscript and Print*, *Renaissance Quarterly* 66, 2013, no. 2, s. 357–358.

39) Hana BOČKOVÁ (ed.), *Oldřich Prefát z Vlkanova, Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*, Praha 2007, s. 163. Délka 1 nohy = cca 30 cm.

40) Jean ZUALLART, *Il Devotissimo viaggio di Giervsaleme*, Roma 1595, s. 188. Dle Zuallartova měření měl kámen na délku 9 stop a na šířku 2,5 stopy.

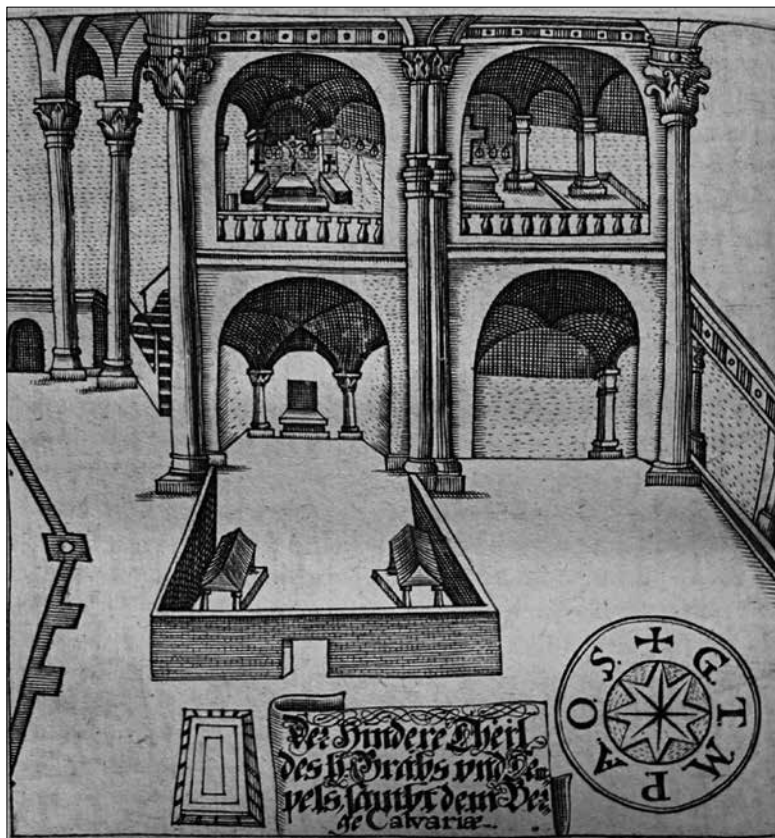
41) Tamtéž, s. 188.

42) Neúplný výčet např. Zev VILNAY, *The Holy Land in old prints and maps*, Jerusalem 1963, s. XVI.

Obr. 4: Jean Zuallart, *Il Devotissimo viaggio di Giervsaemme*, Roma 1595, s. 188.

Převzal jej například vídeňský rytec Matyas Ultzmayer v šedesátých letech 17. století pro cestopis Vavřince Slížanského z Boskovic, který viděl Kámen pomazání takto: „Šli jsme zas dolů z hory Calvariae a hned dole pod ní jsme přišli ke dlouhému bílému kusu mramoru se zábradlím z železných tyčí, který leží na místě, kde svatý Josef z Arimathie a Nicodemus, tehdy tajný učedník Kristův, snáli něžné Ježíšovo mrtvé tělo z kříže...“⁴³⁾ Boskovský rodák byl patrně vůbec prvním z českých cestopisců, který zaznamenal také kovové hrazení kolem kamenné desky.

Obr. 5: Vavřinec Slížanský, *Nový popis cesty do Jeruzaléma a Svaté země*, Boskovice 2009, s. 60.

43) Vavřinec SLÍŽANSKÝ, *Nový popis cesty do Jeruzaléma a Svaté země*, Boskovice 2009, s. 60.

Františkánský kvardián Bernardo Amico (1576–1620), známý velmi přesnými a vlivnými obrazovými přepisy architektury, nevěnoval zastavení téměř žádnou pozornost, pouze krátký popis: „*Od rohu k rohu je 8 dlaní dlouhý a 4 široký. Vnějšíkem obíhá železný prut od země vysoký jednu dlaně s podpěrami upevněnými v olovu...*“⁴⁴⁾

Vůbec nejobsáhlejší zprávu podal až františkán Elzear Horn (kolem 1691–1744) v 1. polovině 18. století. V textu se nevracel k historii, ale všiml si především podrobného výčtu rozměrů.⁴⁵⁾ Zvláště cenná je jeho kresba s detailním a plasticky podaným vyobrazením kamene, a to včetně mříže obíhající po obvodu.⁴⁶⁾ Dokazuje, že „železný prut“ byla ve skutečnosti nevyšoká zdobná mříž s opakujícím se ornamentem, která omezovala přístup k vlastní desce.

K (františkánské) ikonografii Kamene pomazání

Proměnlivý vývoj ikonografie Kristova pomazání vedl nejen k prolnutí několika pašijových scén, ale též k zapojení dalších postav, jež Nový zákon nezmiňuje. Františkáni si pro symbolické zobrazení scény pomazání vybrali a do chrámu Božího hrobu také osadili kamennou desku, tedy stejnou formu, která reprezentovala Kámen pomazání v Konstantinopoli. Výběr nebyl náhodný, neboť s byzantskou deskou byly spojovány Mariiny slzy, které na ni ulpěly, když se plačíc skláněla nad Kristovým mrtvým tělem. Pravidelný kontakt s Konstantinopolí, ke kterému významně přispívala činnost františkánů,⁴⁷⁾ živil v tomto duchu středověkou západní imaginaci a slzy, které měly dle

44) Bernardo AMICO, *Plans of the Sacred Edifices of the Holy Land*, Jerusalem 1953, s. 91. Kámen pomazání podle Amica měří 178,56 × 89,28 cm, výška kovového ohrazení 22,32 cm.

45) Elzear HORN, *Ichnographiae Monumentorum Terrae Sanctae (1724–1744)*, Jerusalem 1962, s. 123–124. Horn uvádí délku kamene 7 stop a 3 dlaně [274,16 cm], a šířku 6 stop a 0,5 dlaně [188,76 cm]; deska je z šedobílého mramoru rámovaná černým kamenem dokola. Nad podlahu vystupuje ve výšce 1 dlaně [22,32 cm] a obklopuje jej kovové ohrazení vysoké 3,5 dlaně [78,12 cm], dlouhé 9 stop, 1 dlaně a 1 palec [291,18] a široké 3 stopy a 3 dlaně [155,76 cm].

46) Tamtéž, obr. XII, nestr. Kresbu doplňuje Hornův detailní popis: „... *navzdory závistivým Řekům, nejen vyryli (františkáni, pozn. autora) znak serafického řádu a Svaté země na kovové mřížovi, ale také vytesali přímo na samotný kámen.*“ Uvedené znaky františkánské kustodie Svaté země nejsou na kresbě čitelné. Najdeme je vepsané do dvou protilehlých kruhů při kratších stranách kamenné desky. Tamtéž, s. 123–124.

47) Ze zahraniční literatury například: Robert Lee WOLFF, *The Latin Empire of Constantinople and the Franciscans*, *Traditio*, vol. 2, 1944, 213–237; Charles A. FRAZEE, *The Catholic Church in Constantinople, 1204–1453*, *Balkan Studies*, vol. 19, 1978, no. 1, s. 33–49; Maria Raffaella MENNA, *Byzantium, Rome*,

Obr. 6: Elzevir Horn, Ichnographiae Monumentorum Terrae Sanctae (1724–1744), Jerusalem 1962, obr. XII, nestr.

dobových západních svědectví fyzickou podobu, zesilovaly narativ spojený právě s rolí Panny Marie. Ten se postupně jako nová ikonografie propsal do obrazových schémat. V západní (františkánské) kultuře tak Kámen pomazání začal doplňovat scény Oplakávání a Ukládání do hrobu.⁴⁸⁾ Proto jsou s ním v různých kombinacích spojovány postavy Josefa z Arimatie, Nikodéma, Panny Marie, sv. Jana a tří Marií. Mnohfigurální scény se povětšinou odehrávaly u desky v podobě sarkofágu. Ve vizuálním prostředí františkánů 13. století i později byl však pravidelně zobrazován jako kamenná deska.⁴⁹⁾

Uvedené prolínání postav a scén se v rámci ikonografie Kamene pomazání udrželo i v barokním umění,⁵⁰⁾ podporováno mimo jiné podrobnými popisy Kristova života, jak dokládá například obsáhlý a v dobových českých zemích značně rozšířený text *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše* Martina z Kochemu (1634–1712): „Když rodička boží na prosbu přistojících své mrtvé tělo z klína svého složila, položili je na skálu...“⁵¹⁾

Kámen pomazání v Jaroměřicích u Jevíčka – přehled literatury

Nejstarším dokumentem známým ve spojení s jaroměřickou Kalvárií je Schupplerova kronika z roku 1737.⁵²⁾ Knihu, dnes považovanou za ztracenou, hojně cituje historický soupis *Historia Montis*, datovaný do dvacátých let 19. století. Ten však žádnou zmínku o Kamenu pomazání neobsahuje.⁵³⁾ Georg Wolný místo jmenuje jako „*Salbungsstein*“, a to bez dalších podrobností.⁵⁴⁾ V kancionálu *Hora Kalvárie v Jaroměřicích* z roku 1886 autor

Crusader Kingdoms, Exchanges and Artistic Interactions in the Second Half of the Thirteenth Century, *Opuscula Historiae Artium* 62, 2013, Supplementum, s. 48–59.

48) Y. RACHMAN-SCHRIRE, *Christ's unction and the material realization of a stone in Jerusalem*, s. 222.

49) Tamtéž, s. 224–225.

50) M. A. GRAEVE, *The Stone of Uction in Caravaggio's Painting for the Chiesa Nuova*, s. 233–238.

51) Martin z KOCHEMU, *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny*, Praha 2007, s. 792.

52) Farní úřad, Jaroměřice u Jevíčka, ztraceno, Franciscus Seraphicus SCHUPPLER, *Analecta montis in novissimis diebus praeparati, sive Archivum Geminae Historiae de origine memorabilibus magnaliis miraculis et gratiis Sacri Montis Clavariae*, 1737.

53) Farní úřad, Jaroměřice u Jevíčka, nesign., kopie, Antonius BENETSCHIK, *Historia Montis Calvariae Jaromierzicensis*, 1829.

54) Georg WOLNÝ, *Kirchliche Topographie von Mähren, I. Abtheilung Olmützer Diözese*, II, Brünn 1857, s. 428. – Pro absenci nejstarších archivních dokumentů je otázkou, jak Wolný zastavení určil. Lze se snad domnívat, že jaroměřické poutní místo osobně navštívil a při jeho určení vyšel přímo z dochovaného nápisu na kamenné desce.

Josef Prucek uvádí kámen jako deváté zastavení: „... kde nalézá se kámen pomazání (*lapis unctionis*). Připomíná nám místo, kde Spasitel, prve než položen byl do hrobu, byl pomazán drahými mastmi.“⁵⁵⁾ Do širšího, hlavně liturgického rámce křížové cesty desku zasadil Karel Eichler.⁵⁶⁾ Krátká informace o přítomnosti kamene se objevila v historickém popisu Kalvárie od neznámého autora z roku 1932: „... Za ní zaujme návštěvníka krásnou, umělecky cennou mříží chráněný Kámen pomazání – *Lapis unctionis*, kopie stejného kamene jerusalemského, na němž bylo tělo Kristovo před pohřbením balsamováno.“⁵⁷⁾ Velké množství citací z výše uvedené Schupplerovy kroniky použila v prepisu pro svou diplomovou práci Ludmila Kuklíková.⁵⁸⁾ V obsáhlé kapitole týkající se podrobného popisu poutního místa však Kámen pomazání zmíněn není. Zastavení věnovala pozornost Eva Košťálová ve své bakalářské práci z roku 2006.⁵⁹⁾ Omezila se však jen na obecné, již známé informace bez souvislosti s archivními záznamy.

Přehled literatury ukazuje, že dosavadní povědomí o jaroměřickém Kamenu pomazání je nízké. Způsobuje jej přetrvávající jednostranné soustředění se na hlavní jaroměřický kostel Povýšení sv. Kříže a s ním spojenou diskuzi o nedoloženém autorství předního barokního architekta Jana Blažeje Santiniho Aichla.⁶⁰⁾ Za jiný důvod můžeme také považovat skutečnost, že i když jeho formální pojetí k takové interpretaci láká, nejedná se o sepulkrální památku.

Historie poutního místa a vystoupení františkána Hieronyma Veita

Kámen pomazání je součástí rozsáhlého kalvárského areálu, který nechal v letech 1712–1718 vystavět svobodný pán Michal František Šubíř (1680–1738), od roku 1704 majitel jaroměřického panství. Jeho záměr založit poutní místo nad obcí Jaroměřice není pro chybějící archivní zá-

55) Josef PRUCEK, *Hora Kalvárie v Jaroměřicích*, Brno 1884, s. 65.

56) Karel EICHLER, *Poutní místa a milostivé obrázky na Moravě a v rakouském Slezsku*, díl. I, č. I., Brno 1887, s. 176.

57) ANM., *Jaroměřice u Jevíčka a hora Kalvárie*, Brno 1932, s. 9.

58) Ludmila KUKLÍKOVÁ, *Jaroměřice u Jevíčka a Giovanni Santini-Aichel*, diplomová práce, FF UJEP, Brno 1967.

59) Eva KOŠTÁLOVÁ, *Poutní areál Kalvárie v Jaroměřicích u Jevíčka*, bakalářská práce, KD VU UPOL, Olomouc 2006, s. 42.

60) L. KUKLÍKOVÁ, *Jaroměřice u Jevíčka a Giovanni Santini-Aichel*, s. 54–62; Jan SEDLÁK, *Jan Blažej Santini*, Praha 1987, s. 91–92; Sergio CERULLI, *Giovanni Santini*, Roma 1988, s. 210–212; Zdeněk KUDĚLKA, *Kostel Povýšení sv. Kříže v Jaroměřicích*, in: Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka (edd.), *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 254–255; Mojmír HORYNA, *Jan Blažej Santini-Aichel*, Praha 1998, s. 414.

znamy zcela zřejmý.⁶¹⁾ Ideovou podporu získal Šubíř u Hieronyma Veita (?–1716),⁶²⁾ bývalého kvardiána olomouckých františkánů, který později působil v nedaleké Moravské Třebové.⁶³⁾ Jelikož Veit poznal Jeruzalém osobně, měl Šubířovu myšlenku rozvést a určit místo, kde se má Kalvárie s kostelem a kaplemi *cum mysteriis hyerosolimitanarum stationum*⁶⁴⁾ stavět. Bývalý kvardián, poté co v Olomouci od roku 1702 musel čelit sporům ohledně stavby Svatých schodů, kterou inicioval a jejichž budování se na dlouhý čas zcela zastavilo,⁶⁵⁾ získal v Jaroměřicích daleko rozsáhlejší prostor k uskutečnění dalšího *translatia* významných křesťanských svatyně. V tomto případě ovšem jejich mnohem vyššího počtu, které soustředil na jedno místo. Kalvářskému vrchu tak dominuje kostel Povýšení svatého Kříže postavený v letech 1712–1713, jenž měl imitovat jeruzalémský chrám Božího hrobu. Ve stejné době byla založena křížová cesta v podobě sedmi obelisků, jimiž se poutní místo propojilo s dolním jaroměřickým kostelem Všech svatých. V následující druhé stavební etapě v letech 1713–1718⁶⁶⁾ byla postavena obvodová zeď s šesticí bočních výklenkových kaplí vybíhající od průčelí kostela na západ, kde celý areál uzavřela do hlavní osy kostela postavená brána představující jeruzalémský Pilátův palác se scénou Ecce Homo. Do vzniklého meziprostoru byly v hlavní ose posazeny další stavby jako kopie jeruzalémského hrobu Panny Marie, hrobu Ježíše Krista s podzemní betlémskou jeskyní Narození Páně a konečně Kamene pomazání. Kalvářský okrsek, uzavřený zdí, stejně jako Jeruzalém hradbami, vytvářel díky uvedeným stavbám, jež doprovázely reliéfy a sochy, autentický obraz svatého města. Poutník na tomto pozadí mohl projít celkem 28 scén od Kristova odsouzení Pilátem až po jeho pohřbení a zmrtvýchvstání.

61) Tamtéž, L. KUKLÍKOVÁ, *Jaroměřice u Jevíčka a Giovanni Santini-Aichel*, s. 20–21. Mohlo jím být poděkování buď za odvrácení morové rány v roce 1709, nebo za záchranu Šubířovy manželky Johanny Konstantie Sackové z Bohuňovic po náročném porodu.

62) Hieronymus Veit zastával funkci olomouckého kvardiána v letech 1688 a 1700–1703. Více k jeho působení, viz Martin ELBEL, *Bohemia Franciscana: Františkánský řád a jeho působení v českých zemích 17. a 18. století*, Olomouc 2001, s. 90; nejnověji Martin ELBEL, *Město a klášter*, Praha 2017.

63) K. EICHLER, *Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a v rakouském Slezsku*, s. 154.

64) L. KUKLÍKOVÁ, *Jaroměřice u Jevíčka a Giovanni Santini-Aichel*, s. 26.

65) Martin ELBEL, *Budování poutního místa. Svaté schody při františkánském klášteře v Olomouci*, *Folia Historica Bohemica* XX, 2003, s. 215–239.

66) E. KOŠTÁLOVÁ, *Poutní areál Kalvárie v Jaroměřicích u Jevíčka*, s. 11–12; L. KUKLÍKOVÁ, *Jaroměřice u Jevíčka a Giovanni Santini-Aichel*, s. 21. – V roce 1718 získal areál vlastní duchovní správu.

Veit znal Jeruzalém, neboť město navštívil v rámci své misie do Egypta. Ač neznáme jeho přesný itinerář, jeho poznání svaté topografie jistě prohloubil úzký kontakt s tamními spolubratry, kteří spravovali Kristovy a Mariiiny *stationes*. Veita proto považujeme za hlavního inventora kalvárského areálu, jenž se pro znalost ikonografických, formálních a symbolických vazeb vtisknutých do jeho architektonického a výtvarného projevu zařadil počtem zastavení a výzdobou, vedle jezuitských křížových cest zakládaných v průběhu druhé poloviny 17. století v Čechách (Starý Hrozňatov a Římov) a na Moravě (Nový Jičín), mezi vůbec nejrozsáhlejší.⁶⁷⁾ Veit v Jaroměřicích kladl důraz na vysoký počet zastavení se záměrem podat nejen místním věřícím, jež tak utvrzoval v katolické víře, Kristovy pašije⁶⁸⁾ s co největší přesností a podrobností. Tím poskytl prostor i pro dobovou kopii Kamene pomazání. Proto, podobně jako v jeruzalémském chrámu Božího hrobu, leží jaroměřická kamenná deska mezi Ukřižováním, zde osazeným do průčelí poutního kostela, a Kristovým hrobem, jenž stojí v terénu níže pod Golgotou. Shodně je tak dodržena nejen jeruzalémská topografie, ale i ikonografická posloupnost, kdy je Kristovo tělo sneseno z kříže, položeno na kámen, pomazáno a následně pohřbeno do připraveného hrobu.

Kámen pomazání jako kalvárské zastavení

Kámen pomazání v Jaroměřicích tvoří pískovcová deska o rozměrech 204 × 59 × 15 cm [3,5 × 1 × 0,25 lokte]. Její střed zdobí tesaný latinský nápis LAPIS UNCTIONIS vyvedený v kapitále s prvky gotikoantikvy.⁶⁹⁾ Desku rámuje mělká drážka probíhající kolem 5 cm od jejího okraje. Kámen je po celém svém obvodu ohrazen železnou barokní mříží o rozměrech 244 × 92 × 95 cm.⁷⁰⁾ Její základní osnovu tvoří čtyři stěny s nosnými rohovými

67) Tomáš ŘEPA, *Křížové cesty v době baroka v českých zemích*.

68) L. KUKLÍKOVÁ, *Jaroměřice u Jevíčka a Giovanni Santini-Aichel*, s. 21; M. ELBEL, *Budování poutního místa. Sváté schody při františkánském klášteře v Olomouci*, s. 215–239.

69) Písmo není stínované, figury majuskulí jsou oproti klasickým typům nápisové majuskule užší. Písmo opatřeno serify – patičkami, které jsou řešeny nejednotně (náběhy serifů ke dříkům). Zcela neobvyklé jsou „nadbytečné“ serify u písmene *N*, použití tzv. křesťanského *A* s lomeným břevnem, za kuriózní lze považovat interpunkční znaménka – tečky nad majuskulemi *I*. U písmene *C* se naopak zdá, že serify chybí. Naprosto neobvyklé serify písmena *L* patrně přesahují definici gotikoantikvy. Ta se v českých zemích objevuje těsně před polovinou 16. a používá se až do 19. století. Za rozbor děkuji Petře Jadlovské, NPÚ ÚOP Praha.

70) Šárka GANDALOVICOVÁ, *Náhrobní kříž v českých zemích v období raného novověku, Mříž a hrobový prostor 1550–1740*, disertační práce, FF ÚDU UK, Praha 2015, s. 110, 122.

svislicemi, nýty přichycenými k horním a dolním příčnicům. Do osnovy delších stěn jsou vpleteny dvě řady opakovaného vzoru soustředných volut ze stočených prutů kruhového profilu, kladených pod sebou a zakončených tepanými, prostorově podanými akanty s dlouhýmnosem.⁷¹⁾ Středové místo, kde se setkávají pruty obou řad, zakrývají tepané květy mučenky, z nichž do stran rostou dubové listy. Protilehlé kratší strany vyplňují po celé ploše vždy dvě jednoduché esovité voluty zakončené akanty opět se středovými květy mučenky.

Záměrný výběr florálních motivů koresponduje s ikonografickou a symbolickou rovinou křížové cesty. Akant neboli paznehtník je druhem bodláku, který odkazuje na Kristovo utrpení.⁷²⁾ Dubové listy připomínají

Obr. 7: Jaroměřice u Jevíčka, Kámen pomazání, nápis Lapis Unctionis, foto Tomáš Řepa 2019.

71) Šárka GANĎALOVÍČOVÁ, *Česká mříž v období renesance a baroka*, diplomová práce, FF ÚDU UK, Praha 2006, s. 40, 44. – Zalamování rozvilin je charakteristickým prvkem raného baroka, ale obvyklé je až pro dobu vymezenou léty 1700–1720.

72) Více k symbolice akantu Jan ROYT – Hana ŠEDINOVÁ, *Slovník symbolů*, Praha 1998, s. 82; Jean CABBELL COOPEROVÁ, *Ilustrovaná encyklopedie tradičních symbolů*, Praha 1999, s. 9.

spásu a věčný život v jeho zmrtvýchvstání.⁷³⁾ Mučenka je již dle názvu spojována s Kristem na kříži a jejích deset okvětních lístků (na mříži ne vždy zcela dochovaných) představuje dle tradice počet apoštolů, kteří neodmítli Ježíšovu víru.

Mříž nesla několik funkcí. Chránila nejen kamennou desku před přímým kontaktem a možným poškozením ze strany poutníků, ale navíc v méně přehledném terasovitém terénu jaroměřického areálu zvýrazňovala vlastní liturgicky významný prostor, na který z dálky poutala pozornost.⁷⁴⁾

Kámen pomazání včetně mříže je výsledkem snahy přenést do Jaroměřic co nejvěrněji podobu zastavení z chrámu Božího hrobu. Lze se skutečně domnívat, že se v Jaroměřicích dochovala jeruzalémská kopie? Pro nedostatek archivních dokumentů jsou jediným zdrojem, dle kterého lze na otázku odpovědět, dobové cestopisy a palestinologické traktáty. Z jejich výčtu v kapitole Zobrazení Kamene pomazání v dobové literatuře se jako jediná relevantní ukazuje kresba Elzeara Horna.⁷⁵⁾ Jejím srovnáním je zřejmé, že jaroměřická mříž byla pouze volnou nápodobou jeruzalémského vzoru, která více než řemeslné provedení, kopírovala jeho praktické využití. Odmítnout musíme i případně uvažovanou roli Giambolognova *ornamenta*, které nejen, že se zcela odlišuje svým formálním pojetím, ale jelikož nikdy Kámen pomazání nechránilo, nebylo s ním ani ve své době více spojováno.⁷⁶⁾ Pokud považujeme mříž za volnou kopii, můžeme podobně nahlížet i na samotnou kamennou desku?

... dle jeruzalémského vzoru

Kámen pomazání byl vždy věřícími vnímán jako zastavení, kterého se dotýkalo Kristovo tělo. Úcta k podobným místům byla proto z jejich strany velmi intenzivní. Mnozí poutníci věřili, že jejich význam a autenticitu se jim podaří přenést zpět do Evropy také zachycením přesných rozměrů.⁷⁷⁾

73) Tamtéž, J. C. COOPEROVÁ, s. 40.

74) Š. GANDALOVIČOVÁ, *Náhrobní kříž v českých zemích v období raného novověku, Mříž a hrobový prostor 1550–1740*, s. 110.

75) Hornovu kresbu však nelze chápat jako přímý inspirační zdroj. Spis, jehož je součástí, začal vznikat až ve dvacátých letech 18. století a byl publikován až ve 20. století.

76) Více o něm až F. QUARESMI, *Historica Theologica Terrae Sanctae Elucidatio*, s. 495, který uveřejnil jeho přesné míry v délce 8 dlaní a 6 palců [193,32 cm], na šířku 6 dlaní [133,92 cm] a na výšku 2 dlaně a 3 palce [52,02 cm].

77) Kathryn Blair MOORE, *The Architecture of the Christian Holy Land: Reception from Late Antiquity*, Cambridge 2017, s. 26–27. – Jedno z vůbec prvních zaznamenaných měření najdeme v Arculfově popisu cesty do Svaté země *De Locis Sanctis*, který nadiktoval Adomnánovi, opatu kláštera Iona kolem r. 680.

Již zmiňovaný Antonio Cremona uvedl, že kámen byl tesán podle Kristovy výšky a nese shodné rozměry s deskou, na kterou byl položen v hrobové komoře.⁷⁸⁾ Pro srovnání jaroměřický kámen, jak již bylo uvedeno, měří 204 × 59 × 15 cm a hrobová plotna v sousední kapli Božího hrobu 185 × 76 × 16 cm. Porovnáním rozměrů je zřejmé, že v Jaroměřicích se dle tohoto „pravidla“ nepostupovalo. Předlohou nebyli ani výše vybraní autoři se svými od sebe značně se lišícími zaznamenanými měřeními, a to i přesto, že ve své době jejich díla značně ovlivňovala poznání Palestiny v Evropě.

V roce 1661 vydal Electus Zwinner (?–1668), františkán působící v české provincii, který několikrát navštívil Svatou zemi, spis *Blumen-Buch Des Heiligen Lands Palestinae*. V něm, kromě vyličení historie Palestiny, věnoval značný prostor popisům jeruzalémských svatých míst a nejvýznamnější z nich doplňoval o podrobné výčty měr. Nevynechal ani Kámen pomazání, u něhož poznamenal: „acht Spannen lang und acht Zoll, in der breiten zwei Spann und fünf Zoll“,⁷⁹⁾ tj. rozměry, jež se téměř shodují s velikostí jaroměřické desky. Z nemnoha doložených příkladů víme, že dobové texty v podobných případech sehrávaly roli předloh.⁸⁰⁾ *Blumen-Buch* sice nebyla součástí knihovny moravskotřebovských františkánů, ale nedlouho po svém vydání ji nalézáme zapsanou v knihovním katalogu františkánů v Olomouci. V oddíle *Historici Ecclesiastici et Profani* to byl ke konci 17. století dokonce jediný titul věnující se historii Svaté země.⁸¹⁾ Můžeme se proto domnívat, že právě tento svazek posloužil Hieronymu Veitovi jako přímý inspirační zdroj, který se patrně neomezoval pouze na uvedené zastavení.

I kdybychom vyloučili možný vliv Zwinnerovy knihy, rozměry jaroměřické desky nelze považovat za úplně náhodné. V roce 1694 přirovnal pruský

78) Y. RACHMAN-SCHRIRE, *Christ's unction and the material realization of a stone in Jerusalem*, s. 220.

79) Electus ZWINNER, *Blumen-Buch des Heiligen Lands Palestinae*, München 1661, s. 318. – Zwinner uvádí délku 8 pídí a 8 palců [202,5 cm] a šířku 2 pídí a 5 palců [58 cm].

80) Například křížová cesta ve Starém Hrozňatově byla budována chebskými jezuity podle spisu Christiaana van Adrichem *Theatrum Terrae Sanctae et biblicarum historiarum, cum tabulis geographicis aere expressis* – Tomáš ŘEPA, *Kaple Božího hrobu v Čechách a na Moravě v období baroka*, diplomová práce, Olomouc 2010, s. 107–108.

81) Národní archiv, Praha, Rád františkánů, inv. č. 2984, *Inventarium Bibliothecae Conventus Olomucensis*, fol. 18a – inventář olomoucké františkánské knihovny není datován, nejmladší zapsaná kniha pochází z roku 1680. Pozdější soupisy knihovny nejsou archivně dochovány; Za informace k františkánským knihovnám, zvláště ke klášterní knihovně v Moravské Třebové, děkuji Janu Kašparovi z Památníku národního písemnictví v Praze.

cestovatel Otto Friedrich von der Gröben (1657–1728) délku Kamene pomazání k výšce člověka, který si na něj pohodlně lehne.⁸²⁾ To v jaroměřickém případě mohl i samotný Kristus, neboť jemu byla v té době přisuzovaná tzv. *svatá míra*, jež se nejčastěji uváděla mezi 170–176 cm.⁸³⁾ Stávající deska tak v poměru k tělu byla v odpovídajícím měřítku, k ležícímu tělu nebyla ani příliš krátká, ani neúměrně dlouhá. Svatá míra, kromě určení ideálního poměru, představovala též samotné zhmotnění Kristovy přítomnosti. Takovým příkladem byly kamenné plotny v hrobových komorách kaplí Božího hrobu.⁸⁴⁾ I když téměř po celý rok zůstávaly prázdné, pouze v rámci velikonoční liturgie se na ně pokládalo Kristovo tělo v podobě sochy, měly stále připomínat, že je Kristus přítomný. Lze se proto domnívat, že jaroměřické zastavení bylo osazeno s ohledem na dobovou znalost Kristovy výšky, aby co nejlépe zprostředkovalo danou scénu.

Jaroměřickému kameni byl formálním vzorem patrně přímo jeruzalémský Kámen pomazání. Uvažovat o vlivu jiného formálně blízkého příkladu v rámci starších exteriérových křížových cest minimálně ve středoevropském prostoru nelze, neboť se s takovým nesetkáváme. Na většinu z nich totiž nebyla scéna s pomazáním Krista jejich součástí. Nejčastěji ji nahrazovaly jiné scény Snesení z kříže (Starý Hrozňatov), Oplakávání Krista (Řimov – zde v podobě Piety) nebo Uložení do hrobu (Čestice, Starý Hrozňatov apod.).⁸⁵⁾

Jedním z mála příkladů, kde je zdůrazněno Kristovo pomazání, je jeruzalémský okrsek v lužickém Zhořelci. Ústředním motivem kaple Pomazání (Salbungskapelle), založené kolem roku 1500, není kámen samotný, ale sousoší sklánějící se Panny Marie nad Kristem, který na kamenné desce leží a téměř celou ji překrývá.⁸⁶⁾

82) Otto Friedrich von der GRÖBEN, *Orientalische Reise-Beschreibung, des Brandenburgischen Adelichen Pilgers Otto Friedrich von der Gröben*, Danzig 1694, s. 113.

83) Pro uchování délky sloužil například papírový pás jako „*Jistá a pravdivá délka Pána Ježíše Krista, když na zemi panujíc na kříži pněl...*“ uložený ve Strahovské knihovně, který je dlouhý 170,5 cm, viz Petr VOIT, *Jistá a pravdivá délka Pána Ježíše Krista, když na zemi panujíc na kříži pněl (...)*, in: Helena Zápalková – Libor Štunc (edd.), *Speculum Mundi*, Olomouc 2014, s. 27.

84) A. NAUJOKAT, *Non est hic*, s. 137 – Příkladem využití je sarkofág ve florentské hrobové kapli rodu Rucellai, je odvislý od Kristovy délky a měří 175,5 cm. Na slavné fresce Zmrtvýchvstání od Piera della Francesca v Palazzo dei Conservatori vystupuje Kristus z hrobu. Jeho délka se od florentského Tempietta, renesančního příkladu hrobu Krista, liší o pouhé milimetry.

85) T. ŘEPA, *Křížové cesty v českých zemích v období baroka*.

86) Siegfried SEIFERT, *Das Heilige Grab in Görlitz – ein Zeugnis mittelalterlicher Frömmigkeit*, in: Ines Andres – Marius Winzeler, *Lausitzer Jerusalem*,

Kaple Kristova pomazání, tzv. *Kaplica namaszczenia* se objevovala zvláště ve slezském prostředí. Při křížové cestě ve Wambierzycích (po r. 1683) se dodnes nachází výklenková kaple, v níž je pomazání Krista znázorněno čtyřmi figurami stojícími nad Kristovým tělem. Odlišné výtvarné pojetí scény ve formě oltářního obrazu uzavřené kaple najdeme jak na Kalvárii v Zebrzydowicích (po r. 1605), tak na Góře Św. Anny (1704). Uvedené příklady reprezentovaly záměr scény co nejvíce zkonkrétnit, a tak věřícím přiblížit. Podobně doslovné pojetí u jaroměřického zastavení nenajdeme, což nám dovoluje interpretovat jeho ikonografii mnohem šířeji.

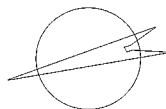
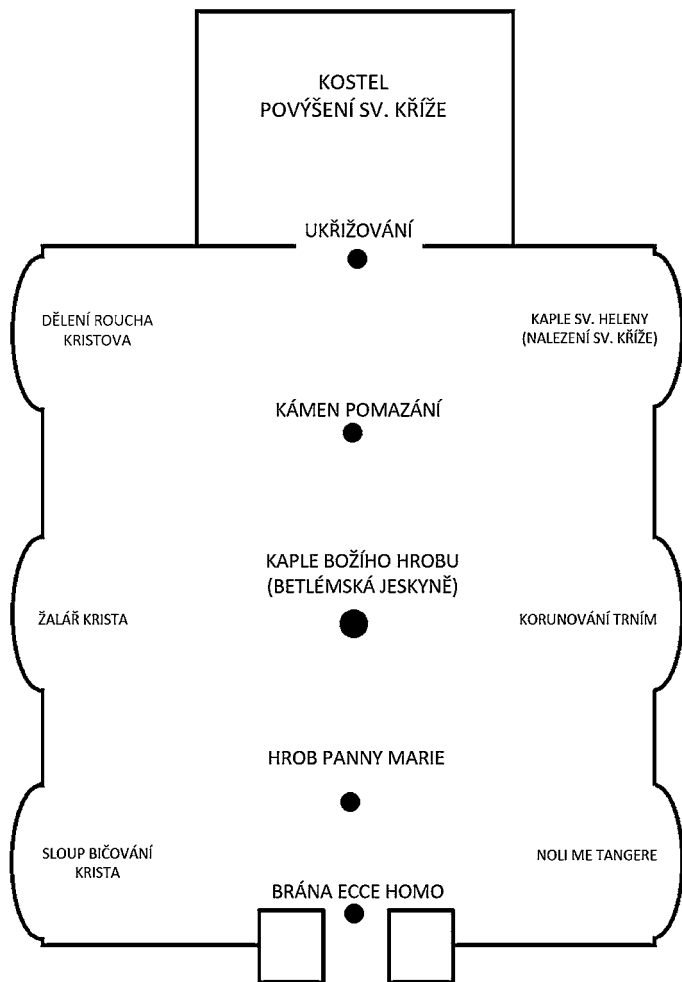
Kámen pomazání v kontextu křížové cesty a bolestné Panny Marie

Jak již bylo řečeno, ikonografii Kristova pomazání provázal proměnlivý vývoj, v němž se mísilo více scén a postav. Tuto ikonografickou variabilitu není v případě jaroměřického zastavení, s kterým není spojena žádná konkrétní socha ani dobový výklad, snadné vymezit. Františkáni, kteří osadili kamennou desku v jeruzalémském chrámu Božího hrobu, z které později vyšla jaroměřická kopie, nepojímali její ikonografii přísně ve smyslu následování pouze evangelijní tradice, ale daleko šířeji s dalšími výkladovými vrstvami. Kámen pomazání byl od svého uvedení do Jeruzaléma trvale spojován s Pannou Marií. Lze toto spojení potvrdit rovněž v Jaroměřicích? Odpověď se pokusíme najít v jeho vazbě k dalším kaplím, s kterými dohromady tvoří hlavní osu kalvárského okrsku. Do areálu se vstupuje branou Pilátova paláce. Ecce homo jako odsouzení Krista je úvodní scénou. Po ní následují další ve výklenkových kaplích, nejprve severní a poté jižní zdi, aby se průběh křížové cesty vrátil zpět do hlavní středové osy.⁸⁷⁾ Život Krista končí na kříži (Kalvárie na průčelí kostela Povýšení sv. Kříže). Z něj je sňat a položen na kámen, aby byl pomazán (Kámen pomazání). Následně je uložen do hrobu (kaple Božího hrobu), kde se jeho život, který začal v Betlémě (podzemní betlémská kaple Narození) završil vstáním z mrtvých. Betlémská scéna, jež je spolu s Kristovým hrobem symbolickým středem celé Kalvárie, odkazuje na Pannu Marii jako Kristovu matku, jejíž bolest je zprostředkována v každém z uvedených zastavení.⁸⁸⁾ Kromě toho rovněž sledujeme hlubší vazbu mezi

Görlitz 2005, s. 32–34. V poreformační době byla k zastavení přidána pyxida – nádoba na pomazání a socha Panny Marie se začala interpretovat jako Máří Magdaléna. Důvodem byla chybějící opora v Novém Zákoně, který scénu piety nezmiňuje.

87) K. EICHLER, *Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a v rakouském Slezsku*, s. 174–176.

88) ANM. 1762, s. 14. – K mariánské účtě během pobožnosti křížové cesty vybízely modlitební knihy Cesta Křížová: „... aby pobožní Křesťane negenom

Obr. 8: Schematický půdorys jaroměřické Kalvárie
(dle Karla Eichlera /s. 174/).

její smrtí a křížovou cestou. Marie v posledních dnech svého života nechala ke svému lůžku sezvat všechny apoštoly, aby jim sdělila, že ji navštívil anděl zvěstující jí do tří dnů smrt. Poté co zemřela, ji pohřbili v údolí Josafat (hrob Panny Marie). Třetího dne vstala z mrtvých. Podobně jako Kristus zvítězila nad smrtí a Kristem byla vzata do nebe. Její syn slíbil, že vzkřísí toho, kdo v něj věří a tato slova naplnil Mariinou smrtí. Marie spojila své mateřství s Kristem, a to ji učinilo nesmrtelnou, a v jejím nanebevzetí se dovršilo její mateřství, které v Kristu vedlo ke spáse lidstva⁸⁹⁾ a k naplnění křížové cesty.

Jaroměřický Kámen pomazání v sobě proto spojuje jak Kristův pašijový příběh, tak shodně nezastupitelnou roli bolestné Panny Marie. Je vnímán jako součást svatého pohřbu a v aktu pomazání a připravení těla jako důležitý předstupeň před samotným uložením do hrobu: „*Ta věrná a truchlivá matka obírala se okolo hlavy, Máří Magdalna okolo noh, svatý Jan s dvouma Mariemi na jedné a Josef s Nikodémem na druhé straně, pak všickni okolo klečeli a stáli (...) Ponejprv vzali čistou vodu a s ní mrtvé tělo umývali, tak a by mazání způsobnější bylo, neb co se má mastmi mazati,*

Obr. 9: Jaroměřice u Jevíčka, Křížová cesta, Kámen pomazání (uprostřed) ve vazbě na Kalvárii a kapli Božího hrobu, foto Tomáš Řepa 2019.

umučeni, a smrt Syna Božijho: nýbrž taký bolestí geho neyswetěgssi Matky, (která od wzdychání a oplakávání umučeni a smrti swého Božského Syna, y po pohřbu, gak dlauho a swěte žiwa byla, nikdá nepřestávala) ustawičně rozgjmali, a spolu autrpnost swau pobožně obogjm prokazowali.“ Ostatně Zdravas Maria byla při křížové cestě doporučována jako základní modlitba.

89) T. ŘEPA, *Křížové cesty v českých zemích v období baroka*, s. 29–30.

to napřed musí ode vsí poškrvrny očištěné býti, tak aby vonné masti tím, snážěji mohly do těla projíti...“⁹⁰⁾ Především je však svědkem Kristova utrpení na křížové cestě: „Když pak svaté tělo již obmyté a otevřené bylo, tu se vidělo, jak přeukrutně a hrozně zraněné a roztrhané bylo. Ó, jak velice všickni přítomní ustrnli, když na ty hrozné rány tak zblízka se dívali!“⁹¹⁾

Kámen pomazání jako součást místní liturgie

Kámen pomazání byl v Jeruzalémě spolu s Kalvárií, kaplí Božího hrobu a kaplí Panny Marie jedním ze čtyř oltářů, jež byly součástí latinské liturgie v chrámu Božího hrobu.⁹²⁾ Františkáni jej zahrnovali do svých každodenních procesí a stejně tak tomu bylo pravidelně i o velikonoční vigílii, kdy u něj zpívali chvalozpěvy a modlili se. Patřil mezi vybraná zastavení, ke kterým se v chrámu vázaly plnomocné odpustky.⁹³⁾ Tradice františkánské pobožnosti se pro jaroměřickou správu stala vzorem a měla zde obdobný průběh zahrnující Kámen pomazání jako deváté zastavení.⁹⁴⁾ S jaroměřickou Kalvárií nebyly spojeny žádné pašijové hry, nejsou dochované žádné zprávy, jež by potvrzovaly zapojení figur novozákonních postav, včetně Krista, který by byl například pokládán na kamennou desku apod. Podobná figura během velikonočních svátků zdobila pouze Boží hrob.

Jaroměřický Kámen pomazání podobně jako sousední kaple Božího nebo Mariina hrobu nenese vůči jeruzalémské předloze přesnost kopie, tak jak je definovaná dnes. Hovoříme o imitaci zprostředkované několika identifikačními znaky, které udržují podobnost se vzorem. Tím, že byla dodržena logická návaznost jednotlivých zastavení mezi sebou, tak jako v jeruzalémském chrámu, bylo věřícím alespoň částečně umožněno zachovat pořadí modliteb dle jeruzalémského zvyku a imitovat gesta – způsob, jakým na zastavení reagovat, když u něj klečí a modlí se.⁹⁵⁾

90) M. z KOICHEMU, *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny*, s. 792.

91) Tamtéž, s. 792.

92) Felix FABRI, *The Book of the Wanderings of Brother Felix Fabri*, vol. II, part I, London 1893, s. 345, 373.

93) ANM., *Processio quae fit quotidie a PP. Franciscanis in Ecclesia Sanctissimi et gloriosissimi Domini Nostri Jesu Christi Sepulchri i Jerusalem*, Venetiis 1736, s. 47.

94) J. PRUCEK, *Hora Kalvárie v Jaroměřicích u Jevička na Moravě*, s. 65.

95) Renata SALVARINI, *La fortuna del Santo Sepolcro nel Medioevo. Spazio, liturgia, architettura*, Milano 2008, s. 14.

Závěr

Jaroměřický *lapis unctionis* považujeme za ojedinělý příklad přenosu jeruzalémské kopie do exteriérových křížových cest nejen v prostoru českých zemí, ale celé střední Evropy, kde se soustředí největší počet barokních multiplikací. Jedná se o vzácné svědectví, které, ač pouze ve volné kopii, vypovídá o dobovém pohledu na jeruzalémskou předlohu. Ta na počátku 19. století doznala takových změn, že její původní pojetí potvrzuje již jen dodnes dochovaná barokní kopie v Jaroměřicích. Její translace se soustředila pouze na samotné zastavení. Ani dva svícny, přivezené z Benátek do Jeruzaléma v roce 1688, které flankují desku, ani osm lamp, o něž se staraly jednotlivé církve, se pro svou symboličnost, platnou pouze pro jeruzalémský chrám, do jiných prostředí, včetně Jaroměřic, nepřenášely.⁹⁶⁾

Pobožnost křížové cesty byla v barokní době mezi věřícími značně rozšířená. Dodnes tuto skutečnost dokazují desítky dochovaných dobových příkladů křížových areálů. Jejich srovnáním lze Kámen pomazání v Jaroměřicích považovat pravděpodobně za jediný doklad podobného přenosu do českých zemí vůbec. Ukazuje se, že Hieronymus Veit, který do českých zemí jako vůbec první přinesl konkrétní plán výstavby Svatých schodů, i v kontextu jaroměřické Kalvárie vystupuje jako novátor ve smyslu přenosu dalších, v českých zemích do té doby neznámých forem jeruzalémských staveb, jako byl nejen Kámen pomazání, ale například i hrob Panny Marie.

V přehledu literatury jsme hovořili o tom, že jaroměřická kamenná deska je stranou badatelského zájmu, neboť ten se soustředí hlavně na hledání Santiniho autorství. Kámen pomazání bohužel nemůže svým charakterem do této diskuze přímo zasáhnout. Nenese žádné prvky, které by bylo možné s dílem, kde je architektovo autorství potvrzené, alespoň částečně srovnat.

Kámen pomazání je nedílnou součástí jaroměřické křížové cesty. Představuje významný potenciál pro její další interpretaci. Ve své nejryzejší podobě reprezentuje slova teologa a poutníka do Svaté země Felixe Fabriho

96) E. HORN, *Ichnographiae Monumentorum Terrae Sanctae (1724–1744)*, s. 123–124. – „Na každé straně stojí dva mosazné svícny vysoké 7 stop, dovezené sem z Benátek v červnu 1688, které rozžihají františkáni tenkými svíčkami na svátky v chrámu a během procesí tří hlavních národů, přesněji západních katolíků, východních Řeků a arménských odpadlíků, a kterým jediným toto přináleží (...). Nad kamenem visí 8 lamp neustále hořících, první je arménská, druhá řecká, třetí koptská, čtvrtá etiopská, pátá konstantinopolská, šestá krále Francie, ochránce Svaté země, sedmá Šyřanů, osmá Rusů. Arméni se starají o první a sedmou, Řekové o druhou, čtvrtou, pátou a osmou, Koptové o třetí a františkáni o šestou.“

(1441–1502): „Kameny si Kristus vybral, aby mu pomohly v jeho snaze o naši spásu. Byl počat v kamenné jeskyni, narodil se pod skálou a na kámen byl položen, když se narodil, kázal stojící na kameni, třikrát se modlil v jeskyni kamenné skály, byl bičován u sloupu z kamene, stál na kameni, když jej korunovali, stál na kameni před Pilátem, když byl souzen, byl ukřižován na kameni, pomazán na kameni, pohřben na kameni a z kamene zmrtvýchvstal. Stručně řečeno, bylo to díky kamenům, když dokonal všechny zázraky našeho spasení...“⁹⁷⁾

97) F. FABRI, *The Book of the Wanderings of Brother Felix Fabri*, s. 273.

THE STONE OF UNCTION AT THE CALVARY HILL IN JAROMĚŘICE NEAR JEVÍČKO

The Stone of Unction (*lapis unctionis*) is an important site on the pilgrimage route at the Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem. As it is not precisely defined in the Gospels, the development of the stone's iconography was not an unequivocal process; its evolution was influenced both by the Byzantine sphere and by Western Christendom. Both paths of development became amalgamated during the first half of the 14th century, when the Franciscans took up residence at the church. With assistance from Western Christendom, the monks administered several holy sites that were entrusted to them and are associated with the lives of Christ and the Virgin Mary. These sites included the Stone of Unction, which the Franciscans placed within the church to symbolize their control. Many holy sites – in Jerusalem and elsewhere – were replicated at various locations in Christian Europe; this process reached a peak during the Baroque era. In the Catholic climate of the Bohemian Crown Lands during this era, numerous chapels were created whose form referred to the Holy Sepulchre, the Marian cult of Loreto, Christ's birthplace in Bethlehem, the Via Dolorosa, etc. The village of Jaroměřice near Jevíčko has one of the densest concentrations of these replications of holy sites in Bohemia and Moravia. Thanks to the experience and knowledge of the Franciscan monk Jeroným Veit (a former missionary in the Levant), the sites in Jaroměřice are imbued with a powerful symbolism and offer authentic representations of the holy city and Christ's Passion. The Stone of Unction in Jaroměřice makes an important contribution to this – even though it is one of the smaller and less imposing sites on the route. Its iconography, combined with the other Stations of the Cross, accentuates the important role played by the Virgin Mary (whose significance was always emphasized by the Franciscans) in the events of the New Testament. A stone slab such as this was not a common feature of outdoor Via Dolorosa routes dating from this era; Jaroměřice is probably the only pilgrimage site in Bohemia and Moravia where we can observe this particular form.

